

Колошук Н.Г.
доктор філологічних наук, професор
професор кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НЕФІКЦІЙНОГО ТЕКСТУ: ОБГОВОРИЄМО КНИГУ С. АЛЕКСІЄВИЧ «ЧАС SECOND-HAND»

Анотація. У статті йдеться про обговорення книги С. Алексієвич «Час second-hand» зі студентами, які вивчають спецкурс «Література факту». Звертаємо увагу на суперечності у відгуках на книгу, розглядаємо її поетику, зауваживши незбіжність читацьких «горизонтів очікування» та необхідність аргументованих суджень на підставі прочитаного. Зауважуємо відмінність аналізу нефікційної прози від аналізу белетристики: не завжди варто шукати ті елементи художньої

структури, які у белетристиці важливі передусім (сюжет, система персонажів, нараційна структура, стиль тощо). Натомість стосовно прози nonfiction важливо з'ясувати, як формувався авторський намір, збирався матеріал, якими способами він відібраний, оброблений, скомпонований. Враховуємо, що в документалістиці XX ст. особливе значення мають кінематографічні засоби.

Ключові слова: нефікційна проза, С. Алексієвич, книга «Час second-hand», реценція та poetика нефікційного тексту.

Koloshuk N. Interpretation of Nonfiction Text: Discussing the Book of S. Alexievich «Secondhand Time». The article deals with the discussion of the book of S. Alexievich «Secondhand Time» with students, who study the special course «Nonfiction». We pay attention to the contradiction in reviews on a book, examine its poetics, noticing divergences of readers' «horizons of expectation», and we mark the necessity of the argued judgments on the basis of reading. Note the difference between analysis of nonfiction prose and fiction: it is not always necessary to look for those elements of artistic structure that are important in fiction above all (plot, character system, narrative structure, style etc.). Instead, it is important for nonfiction prose to understand how the author's intent was formed, material was collected, which ways it is selected, processed, assembled in. Note that cinematic means are particular importance in the nonfiction prose of the twentieth century.

Keywords: nonfiction prose, S. Alexievich, the book «Secondhand time», reception and poetics of non-fictional text.

Постановка проблеми. Перша і єдина в Білорусі нобелівська лауреатка Світлана Алексієвич, прийшовши в літературу на початку 1980-х услід представникам білоруської документальної прози повоєнного покоління (у Нобелівській промові вона назвала своїми літературними вчителями саме білоруських прозаїків цієї генерації – Василя Бикова, Алєся Адамовіча та ін.), наразі стала широко зною. А щойно після присудження нагород 2015-го опитування на сайті Нобелівського комітету засвідчило, що про неї чули тільки 12% користувачів.

Про рішення шведських академіків стало відомо 8 жовтня 2015 року; за ним, С. Алексієвич було відзначено «за її багатоголосу творчість – пам'ятник стражданню і мужності у наш час». Уперше за півстоліття премія була присуджена письменникові, який переважно працює в жанрі документальної літератури, і вперше найвідомішою премією з літератури відзначено професійного журналіста.

Факт нагородження саме Світлани Алексієвич було сприйнято неоднозначно у неї на батьківщині (на теренах Білорусі, Росії та України, які так чи інакше причетні до життя і творчості письменниці) з різних причин. Серед відгуків про нобелівського лауреата 2015 року були і різко негативні. Один із них був опублікований миттєво (у той самий день, коли оголошено про рішення Нобелівського комітету!) – стаття білоруського журналіста Александра Новікова. Він безапеляційно висловив свій нищівний присуд не лише письменниці, але й Нобелівському журі, яке, на його думку, засвідчило деградацію самого інституту цієї нагороди: «Мені ясно одне – Нобелівська премія з літератури політизована. Захід [її присудження – *Н.К.*] перетворюється у фарс. Адже у С. Алексієвич немає ніякої прози. Не можуть навіть розібратися – в якому жанрі вона пише. Та ні в якому. То справа експертів-журналістів визначати те, що видає “письменниця”. Але до художньої літератури її книги жодного стосунку не мають. Більше того, вони наскрізь брехливі. Такий висновок я можу зробити на підставі аналізу її “Цинкових хлопчиків”. Мені просто неможливо замилити очі, оскільки я був в Афганістані як радник у 1986-88 роках. У 1988 році в Кабулі була і С. Алексієвич. Таку брехню, як у її книзі, я ніколи не зустрічав. <...> За дисиденткою С. Алексієвич стоїть певна група людей, котрі, як виявилось, хоч із ...надцятої спроби, але можуть впливати на представників Шведської академії» [7].

Відома російська письменниця Татьяна Толстая висловила наступного дня, коли на зустрічі з читачами її спитали про нового лауреата: «По-моєму, це для всіх чергове розчарування у позиції Нобелівського комітету, котрий грається у ці публіцистичні ігри й зовсім забув, що є література. Це – черговий плювок у літературу, це – чергове висування на перший план політики, публіцистики, правильних і потрібних тем, потрібних больових точок. А цих больових точок, знаєте, як грибів у лісі. Так ось, то все нечесні прийоми – видавати ці нагороди за те, що хтось, розумієте, “голосніший”. І працювати на таких простих витисканнях сльози – не література, це навіть до жодного мистецтва не наближається. Алексієвич працює грубими методами, як раніше це називалося – “серпом по яйцях”» [12].

Деякі російські автори не приховували свого обурення тим, що премію отримала білоруска, а не російська письменниця. Публіцистка Ольга Туханіна у своєму блозі на сайті «Русская idea» навіть заявила про русофобію, приписуючи її членам Нобелівського комітету та разом і всім жителям колишнього СРСР, які нині поза Росією вже не вважають себе її громадянами: «Тут треба віддати належне езуйтству Нобелівського комітету.

Не можна було давати премію громадянці Росії. Хитрий Путін тут таки присвоїв би її собі, привітав би автора, запросив би у Кремль. Не йти? Та якось по-дурному. У катівню ніхто не тягне. Навпаки – дарують букети і зовуть на федеральні канали. Тому вибір і припав на Алексієвич. Премія дісталась Білорусі, а не Росії. Разом із тим, книги Алексієвич написані російською і в своїй промові вона говорить більше про руських, ніж про ще когось. Цей хитрий трюк використовує не лише Нобелівський комітет. Він характерний для багатьох колишніх громадян Радянського Союзу, котрі сьогодні живуть у ближньому зарубіжжі. “До нас ви не лізьте, ми незалежні, а от про вас ми будемо розважати зі знанням справи – ми ж із Союзу, усе про цих руських знаємо і готові розповісти про них усьому іншому світові”. <...> Світлана Алексієвич – волаюча нездара. Це, як раніш казали, переможна сірість. У людини абсолютна літературна глухота: на слово, на асоціації, на алюзії. <...> Власне, у цьому і є вся суть творчості Алексієвич. Вона слухає, можливо, так, але нічого не чує і не розуміє» [11].

Очевидно, у таких відгуках маємо справу не лише з неприйняттям творчості С. Алексієвич, але й із ксенофобією, імперським шовінізмом (білоруська письменниця для росіян, як бачимо зі зверхніх чи роздратованих висловлень Т. Толстой та О. Туханіної, апіорі не може стояти поряд із російськими), а також із нерозумінням та абсолютним невіглаством щодо літератури nonfiction.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв’язання проблеми. Бібліографія українських публікацій про С. Алексієвич (посилаємося на бібліографів Т.І. Мілашенко та Н.І. Фоміну) [за публікацією О. Шинкаренка: 14] свідчить, що переважна їх кількість з’явилася вже після Нобелівської премії, та й то лише в жанрах рецензії або інтерв’ю. Грунтовніших досліджень досі нема, як нема їх і в Білорусі чи Росії. Якщо оглянути список українських публікацій у зворотньо-хронологічному порядку, то впадає в око: у 2015 р. й пізніше їх з’явилося десятки (автори – Ігор Вітович, Роман Гривінський, Дмитро Дроздовський, Наталія Кулик, Ярослав Поліщук, Іван Столярчук, Ігор Сюдюков, Олеся Яремчук та ін.), до 2015-го – усього кілька. Докладніше про рецепцію nonfiction як теоретичну проблему та спроби прочитання різножанрових текстів йшлося у моїй дисертації [див. автореферат: 5, с. 5, 32–33].

Актуальність дослідження. При переході письменника до розряду культових – а це часто трапляється з нобелівськими лауреатами – його починають читати значно більше, ніж до премії. На жаль, це зовсім не означає, що він буде адекватно прочитаний. У випадку зі С. Алексієвич важливо, щоб її знали не з поверхових суджень (на кшталт вище цитованих),

а прочитали неупереджено. **Мета** нашого дослідження: підсумувати досвід обговорень книги С. Алексієвич зі студентами, які вивчають спецкурс «Література факту» в магістратурі університету імені Лесі Українки. **Завдання:** передусім звернути увагу на суперечності критичної рецепції книги, проаналізувати її поетику, зауваживши незбіжність читацьких «горизонтів очікування» та необхідність аргументованих суджень на підставі прочитаного. Обговорюємо також відмінність в аналізі нефікційної прози та белетристики, – з останньою (тобто белетристикою) філологі-магістранти переважно мали справу впродовж свого попереднього навчання, оскільки нефікційні тексти наразі практично не входять до програм з історії чи теорії літератури.

Виклад основного матеріалу. Видані до Нобелівської премії прозові книги С. Алексієвич тепер об'єднуються загальною назвою «Червона людина. Голоси утопії»; назва пояснюється головним авторським задумом, що формувався, очевидно, поступово: показати свою країну (безперечно, це величезна радянська імперія – СРСР, громадянами якої досі почуваються чимало наших сучасників на пострадянських теренах) такою, якою вона була донедавна, оскільки на очах цілого світу вона вже безповоротно відійшла в минуле, будучи для сприйняття ззовні незбагненою, незрозумілою країною зужитого часу, ідей та міфів [див.: 2; 3; 4; 6; 13; 14].

Власне, у циклі С. Алексієвич усього п'ять книг, починаючи з «У війни не жіноче обличчя» / «У войны не женское лицо» (1983), яка одразу привернула увагу радянських читачів до цієї письменниці. Переклади українською почалися після четвертої книги – про Чорнобильську трагедію («Чорнобильська молитва», 1997), яку зовсім не випадково переклала й репрезентувала Оксана Забужко (1998). «Час second-hand» – другий варіант книги, яка видавалася у 1994 році під назвою «Зачаровані смертю»; у ній було десять історій, пов'язаних темою самогубства. У «Часі second-hand» їх уже двадцять, а тема самогубства відійшла на другий план.

Від початку свого професійного шляху С. Алексієвич пише nonfiction, переважно – документальну прозу. Її книжки присвячені переосмисленню радянського минулого через призму історій окремих людей – свідків війни (так званої Великої Вітчизняної) та катастроф. Сама вона називає свою жанрово-стильову форму «жанром людських голосів» [3; 6]. Найгрунтовнішою реалізацією глобального задуму «Червона людина. Голоси утопії» стала остання книга, яка розповідає про парадокси минулої радянської епохи упродовж приблизно півстоліття (у свідомості кількох поколінь), про бачення звичайними людьми нинішніх метаморфоз на пострадянському просторі. По суті, Нобелівською премією відзначено

суттєвий внесок письменниці з колишнього Радянського Союзу в руйнування могутньої радянської міфології, що виявилася надзвичайно дієвою й досі не втратила свого «чару» не лише в пострадянській Росії (плюс Білорусь та Україна), а й значною мірою на Заході. «Твори С. Алексієвич подібні до специфічних хронік second-hand, тобто часу, що минув, став у наших сьогodenних уявленнях чимось вторинним, хоча й не втратив певної актуальності. Доки живий у нашому суспільстві тип homo sovieticus, книги С. Алексієвич не втратять почитності й залишатимуться важливим свідченням епохи», – зазначає Ярослав Поліщук [9, с. 127].

Чимала хронологія видання нечисленних книг письменниці показує, що вона працює над кожною по кілька років, а то й десятиліттями; із кожною новою книгою робота ставала тривалішою. С. Алексієвич постійно збирає матеріал, відшукуючи майбутніх персонажів та намагаючись їх «розговорити». Про «технологію» такої праці вона розповіла після успіху першої книги (ішлося про зустрічі з жінками-фронтівочками Великої Вітчизняної війни): «Довго сиджу в незнайомому домі або квартирі, іноді цілий день. П'ємо чай, приміряємо недавно куплені кофточки, обговорюємо зачіски та кулінарні рецепти. Розглядаємо разом фотографії внуків. І от тоді... Через якийсь час, ніколи не знаєш, через який і чому, раптом настає той довгоочікуваний момент, коли людина відходить від канону – гіпсового та залізобетонного – як наші пам'ятники, і йде до себе. У себе. Починає згадувати не війну, а свою молодість. Шматок свого життя... Треба вловити цей момент. Не пропустити! Але часто після довгого дня, заповненого словами і фактами, залишається в пам'яті лише одна фраза (але яка!): “Я такою маленькою пішла на фронт, що за війну навіть підросла”. Її й залишаю у записнику, хоча на магнітофоні намотано десятки метрів. Чотири-п'ять касет...» [цит. за: 14].

Оглядаючи доробок письменниці, бачимо, що робота С. Алексієвич над мозаїчною «історією» радянської людини через фрагменти приватної людської пам'яті тривала впродовж 35 років, поступово формуючи цикл книжок про homo soveticus. Останню з п'яти книг – «Час секунд-хенд (кінець червоної людини)» – було видано російською мовою 2013 року. Завдяки київському видавництву «Дух і літера» вона з'явився в українському перекладі у тому ж 2013-му.

Під час неодноразового спілкування з українськими читачами С. Алексієвич ділилася своїми рефлексіями про те, до чого може призвести відсутність переусвідомлення радянського минулого [див.: 3; 4; 13]. У київському виступі 2016 року письменниця розповідала, що її спонукало до такого способу роботи, який вивів її за межі журналістики: «Коли я

навчалася на факультеті журналістики, то розуміла – мені не вистачає справжнього життя і я маю шукати своє місце в тому, чим займаюся. Сім років я працювала в газеті і відчувала себе там котом у мишоловці. Те, що мені особисто було цікаво в людині, зовсім не цікавило газету. Газета – це суто інформаційний світ. А коли ти – молода людина і хочеш сказати щось своє, звісно, банальностей тобі замало. <...> Я пам’ятаю, як в Україні ми з бабусею ходили на базар, і там українські мужики – інваліди на візках – їхали напідпитку, щось співали і ліфчики продавали. Я чула, що вони говорять, як вони говорять!» – згадувала письменниця в інтерв’ю Марії Педоренко [8].

Однак вже при перших кроках своєї журналістсько-письменницької праці С. Алексієвич відчула й опір своєму прагненню розказати незвичну правду: «Щоправда, жінки, з якими я розмовляла, завжди казали мені: “Це ми тобі, дівчинко, розповіли, щоб ти зрозуміла, що таке війна, але писати треба зовсім інше. Ти почитай книги, почитай, як треба писати”. І коли книга вийшла, ці жінки раптом образилися на мене. <...> Книгу важко написати, але якщо працювати серйозно, книга має іти попереду масової свідомості, трохи випереджати час. Цього тобі, по-перше, не може пробачити влада, по-друге – люди. Це дуже важко, але це моя професія – писати чесно» [8]. Тим самим особливим способом – слухати «голоси» – збирався матеріал для всіх книг циклу «Червона людина». Вибрати «з гомону» крупинки зізнання про щось надзвичайно особисте, що вросло в загальну історію і стало непомітним за її «гіпсовими чи залізобетонними монументами», – ось у чому виявилася майстерність письменниці. Не кожному довіряють те, що розповідали їй.

Читати книги С. Алексієвич, на думку багатьох читачів, важко, тому що вони переповнені фактами, які розкривають страшні сторони нашого недавнього й нинішнього життя. «Час second-hand» у цьому сенсі – особливо нелегка книга. Однак сама письменниця не вважає, що лякати читача входить у її наміри: «Книги, які я пишу, – це не колекція жаків. Менш за все я хочу, щоби про мене говорили як про письменника катастроф. Я письменник цієї “Червоної імперії”. <...> Я збираю не маленькі історії, я збираю образ часу. <...> Аби наступні покоління пам’ятали, що за ідеї теж хтось має нести відповідальність» [8].

Книга «Час second-hand» прийнята тією ж ідеєю відновлення істинної правди, яку люди – сучасники і творці історії – знають для себе, але здебільшого не вважають гідною чи придатною для оприлюднення. Якщо підходити до книги з літературознавчою міркою і пробувати виявити, наприклад, сюжет чи персонажів, то доведеться розчаруватися: цей

інструментарій не працює. Тому починаємо обговорення з очевидних протиріч читацької рецепції та з особливої категорії – авторська інтенція (спрямованість задуму). До речі, суто мовний стиль у книгах С. Алексієвич не відзначається оригінальністю. Практично таке саме звучання має авторський голос у її інтерв'ю та публічних виступах на актуальні теми.

Персонажі книги «Час second-hand» являють своїми розповідями два виміри радянського абсурду – того, який існував за часів функціонування системи, і того, який залишився після її падіння, засвідчуючи ще більше безглуздя й жорстоку сутність імперії, – помітив Д. Дроздовський [2]. Книга складається із двох частин: 1) «Розрада апокаліпсисом. Із вуличного гомону та розмов на кухні (1991-2001). Десять історій у червоному інтер'єрі» та 2) «Звабливість порожнечі. Із вуличного гомону та розмов на кухні (2002-2012). Десять історій без інтер'єру». Викладені з мінімальним авторським коментарем та короткою передмовою «Нотатки співучасника».

«Комунізм мав божевільний план, – міркує авторка в цій передмові, – переробити “стару” людину, “ветхого Адама”. І це здійснилося... може, лише це й здійснилося. За сімдесят із гаком років у лабораторії марксизму-ленінізму створили окремих людський тип – homo soveticus. Хтось вважає, що це трагічний персонаж, а хтось називає його “совком”. Мені здається, я знаю цю людину, вона добре мені знайома, я з нею поруч, пліч-о-пліч, прожила чимало років. Вона – це я. Це мої знайомі, друзі, батьки» [1, с. 5-6].

Одразу після появи українського перекладу одна з рецензенток книги, Світлана Ільченко, відзначила: «Думаю, ніхто не чекав цього разу від білоруської письменниці легкого читива. Її книги, складені з монологів із мінімальним (так здається на перший погляд) авторським втручанням, завжди наповнені болем. У них десятки особистих історій, переважно трагічних, ніби Алексієвич тягне вивчати страждання... <...> Тому читати історії із “Часу second-hand” – нестерпно. Кожна з них потребує часу, щоб пережити. І неможливо з легкістю переходити від монологу до монологу, бо кожен із них прив'язує. Здається, найкращий спосіб – читати одну історію на день, не більше» [4].

Книга «Час second-hand» за своєю архітектонікою і змістом здалася цій рецензентці «колекцією голосів за два десятиріччя, досить умовно розподілених на дві частини». У рецензії ідеться про особливість таланту письменниці – здатність чути своїх майбутніх персонажів та викликати їх на одвертість: «Мусить бути емпатія, що йде від серця, і цьому, здається, неможливо навчитися на психологічному факультеті. Але не меншу роль відіграє той факт, що герої довіряють свою історію людині зі спільним

минулим, яка не може не зрозуміти. Алексієвич не намагається дистанціюватися від “людини-совка»» [4].

Розповіді, які потрапили до книги, С. Алексієвич записувала протягом останніх десятиріч, мандруючи всім колишнім Радянським Союзом. Місце зустрічі з тим чи іншим оповідачем здебільшого не позначене, хоча здебільшого читачеві легко відрізнити, де йдеться про Москву або Мінськ, а де – про провінційне місто чи містечко.

Трошки про методи своєї роботи Алексієвич говорить у передмові до цієї книги: *«Я шукала тих, хто намертво приріс до ідеї, впустив її в себе так, що не віддереш, – держава зробилася їхнім космосом, заступила їм усе, навіть власне життя»* [1, с. 6]. Ми чуємо розповіді різних людей, але майже ніколи не знаємо питань, які ставила їм письменниця. Може, просила розказати історію кохання, згадати близьких, пригадати життя «за Союзом», «за Сталіна», чи згадати про війну, «перестройку»? За словами С. Алексієвич, вона вишукує *«крихти з історії “хатнього”... “внутрішнього” соціалізму»* [1, с. 6–9]. Тут же заявляє, що пише *«історію почуттів»* звичайних людей. Насправді невидимої читачеві авторської роботи в книгах Алексієвич надзвичайно багато, адже із записаного треба було відібрати саме те, що відповідало головному задумові. Так само багато й відповідальності за неї, і це та робота й відповідальність, на яку здатний далеко не кожний журналіст.

Але й не всі читачі готові вірити таким розповідям. Уже згадана О. Туханіна сприйняла правдивість «голосів» С. Алексієвич скептично: *«Всі герої її інтерв'ю стилістично говорять цілком однаково. Старі, молоді, ветерани Великої Вітчизняної і ветерани Афганістану, чоловіки, жінки – всі до одного вигадані, все це безмежно фальшиве. Всі її герої говорять навзрид, всі вони безмежно страждають. Цей жанр у нашій літературі завжди називався “вагонна пісня”. <...> Сопливий переказ жахів війни для тіток, котрі вважають себе інтелігентками»* [11].

Документальні тексти можуть лишати враження «нібито непричетності» авторки. Але насправді в будь-якій книзі можемо відшукати очевидні сліди авторського втручання. Навіть якщо С. Алексієвич лише іноді дозволяє собі залишити власні репліки, пояснення, здебільшого кілька речень на початку чи наприкінці чужої розповіді, та й то – не кожної. Три крапки, якими обриваються речення, можна було би назвати швами. Зазвичай вони позначають емоційне напруження в розповіді (деколи в дужках авторка додає ремарки: «сміється», «мовчить», «плаче», «довго мовчить»), є спробами репрезентації живої мови. Але читач не знає напевно,

чи це паузи в оповіді, чи обрізаний монолог. Наскільки ця жива мова препарується і чому саме такою вона потрапляє в книгу – знає лише авторка.

Розпитуючи своїх героїв, С. Алексієвич ніколи не дає їм оцінок, не судить їх. Оцінка проявляється у відборі зібраного, у його зіставленні, компонуванні, «кадруванні» – письменник-документаліст виконує літературними засобами ту роботу, яку, до прикладу, засобами кінематографу виконують кінорежисер та оператор, що стоять за камерою.

Відомий німецький драматург і прозаїк Петер Вайль (із ним білоруська письменниця була особисто знайома, коли жила у Швеції) якось написав: «Жанр, у якому працює Світлана Алексієвич, – остання надія... Згідно з доволі зрозумілою логікою недовіра до ідеологічного слова переросла у недовіру до слова вигаданого. Ось де витoki поширення та популярності літератури факту» [цит. за: 4]. С. Ільченко висловила припущення, що популярність книг про «червону людину» вища у тих країнах, де феномен комуністичної утопії, про який пише С. Алексієвич, не проник так глибоко в людські долі, як у країнах колишнього СРСР, особливо в Росії [4]. Саме тому книги білоруської письменниці багато перекладаються європейськими мовами, видаються також у Китаї, Південній Кореї, Туреччині. Зате в Росії отримують найбільше негативних оцінок – варто глянути на читацькі відгуки [10]. Літературні премії Алексієвич отримувала в Польщі, Італії, Франції, США, Швеції, а найбільше – німецьких премій, починаючи з 1998 року («За європейське порозуміння») і до 2013-го (Премія миру від спілки Німецьких книгарів). У Росії – тільки в 1990-ті роки.

У застійні радянські часи, у 1980-х, С. Алексієвич почала роботу над темою «червоної людини» в жанрі гендерної історії книгою «У війни не жіноче обличчя»; можливо, тому, що про так звану Велику Вітчизняну війну багато було написано радянськими письменниками упродовж 1960-1980-х (переважно чоловіками-фронтовиками) і чимало звучало для молодших поколінь фальшиво й натужно. Вона ж шукала той особливий ракурс бачення всенародно пережитого, який звучав би не затерто, щиро, безпосередньо – як бачили жінки, діти (друга книга – «Останні свідки» / «Последние свидетели», 1985). У «Часі second-hand» лише зрідка робиться розподіл: чоловіча історія чи жіноча історія (хоча більше все-таки жіночих). «Уже другою дитиною була вагітна...», – жіноча розповідь (7-а розповідь із другої частини – із підзаголовком «про життя-суку та про сто грамів легкого пісочку в білій вазочці») [1, с. 387]. «Цілий рік тебе п'яткою в пику! Спробуй залишитися тим, ким ти був», – це фрагмент чоловічої історії (5-а розповідь із другої частини – «про стару з косою та вродливу дівчину»)

[1, с. 355]. «Але насправді у цій книзі немає жодних узагальнень і спроб подати «типовий» чоловічий чи жіночий погляди. Кожен – погляд людини, особистий, особливий», – підсумовує С. Ільченко. Вона вважає, що «голоси утопії неможливо впорядкувати. Це ніби випадково знайдений фотоальбом: чийсь друзі, родичі, колеги, однокласники» [4].

Однак при уважному читанні «голоси» утворюють галерею дивовижних і неповторних своїми обставинами, стражданнями людських доль, з яких постає життя величезної країни. Наша спільна історія від 1930-х років до початку 2000-х. Російська столиця і глибинка, національні окраїни та їхні представники: татарин-фронтвик Тимерян Зинатов, що покінчив самогубством у Бресті, де колись воював; дочка засланих у Казахстан польських «осадників» Марія Войтешонок із Західної Білорусі; вірменка-біженка Маргарита з Баку; таджичка-правозахисниця Гафкар Джураєва з Москви; мінська студентка Таня Кулешова, ув'язнена й вигнана з університету після мітингу в Мінську 19 грудня 2010 року; емігрант-підприємець Александр Ласкович із Чикаго, котрий згадає Сахалін і радянську армію...

На жаль, люди із «нацменшин» нічим не відрізняються від росіян, яких, напевне, у книзі найбільше – чоловіків і особливо жінок. Колишня райкомівська партійка Єлена Юрїївна та її подруга з радянської інтелігенції Анна Іллінічна; 87-річний пенсіонер, член Комуністичної партії з 1922 року Васілій Петрович; музикант Ольга Карімова, що зв'язала свою долю з колишнім гулагівцем Глебом; рекламний менеджер Аліса – сучасна бізнесвумен... С. Алексієвич вочевидь бачить їх як людей єдиної цивілізації: *«Ми тепер мешкаємо в різних державах, розмовляємо різними мовами, але нас ні з ким не сплутаєш. Впізнаєш одразу! Усі ми, люди із соціалізму, схожі й несхожі на решту людей – у нас свій словник, свої уявлення про добро і зло, про героїв і мучеників. У нас особливі стосунки зі смертю. <...> Ми сповнені ненависті та забобонів. Усі звідти, де був ГУЛАГ і страхітлива війна. Колективізація, розкуркулення, переселення народів... Це був соціалізм, і це було просто наше життя»* [1, с. 5–6]. Найцінніший аспект книги у тому, що вона дає можливість висловитися цим персонажам, показує недавнє радянське минуле їхніми очима.

У книзі чимало самогубців, чії історії, прийшли з іншої книги С. Алексієвич – «Зачаровані смертю» (1993). Міліціантка з Рязані Олеся Ніколаєва загинула на службі в Чечні, хоча справжні обставини загибелі залишаються невідомими для її матері, яка розповідає; восьмикласник Ігор наклав на себе руки через незрозумілі батькам причини; захисник Брестської фортеці Тимерян Зинатов кинувся під поїзд на станції Брест через відчай і безнадію в пострадянському житті, де такі фронтвики, як

він, – уже не герої. Правовірні партійці й «кухонні» інтелектуали, колишні радянські робітники й новітні безправні заробітчани, ветерани і підприємці, діти війни і діти радянських таборів – книга надзвичайно густо «заселена».

У ній бачимо тих, хто втратив віру і тих, хто втратив квартиру. Практично немає тих, хто знайшов себе в новому житті і нічого не хоче знати про минуле – чуємо «незграйний хор» тих, хто живе минулим (як у першій розповіді з першої частини – дуєт жіночих голосів), і тих, хто це минуле ненавидить, як-от колишній радянський партизан-єврей Фрідман, що змушений був змінити прізвище на Ломейко. З їхніх історій, одна трагічніша за другу, часом із нестерпними для сприйняття деталями (які, до речі, неможливо перевірити, і хоча довіряють розповідям не всі читачі, доказ їхньої правдивості в тому, що такі деталі неможливо було би вигадати далекої від нашої минувшини людині), укладається мозаїка про зміну епох.

Поєднує персонажів те, що всі вони – жертви радянського тоталітаризму та його краху, і слід епохи в їхній свідомості неможливо стерти, оскільки вони не бачать себе її суб'єктами. Принаймні так вони відчують, так нам чується (якщо ми віримо цим голосам) у *«вуличному гомоні»* та *«розмовах на кухні»*, які авторка намагалася зафіксувати. *«Якщо я починала розмову про покаяння, у відповідь чула: “За що я повинен каятися?” Кожен почував себе жертвою, а не співучасником»*, – лунає співчуття у голосі оповідачки [1, с. 8]. Невже немає тих, хто взяв би на себе відповідальність, хто визнав би в собі ката, помічника системи? – запитує себе й читачів С. Алексієвич. Таки нема – лише жертви й ображені.

З образ та тяжкого економічного становища, із розривів історичної пам'яті виростають переконання чи упередження, в існуванні яких ми переконуємося надміру наочно в нинішні дні в Україні – про неминучу необхідність для Росії відродити велику імперію і повернутися до диктатури: *«У нас один вихід – повернутися до соціалізму, але тільки до православного соціалізму. <...> Росії потрібна не демократія, а монархія. Сильний і справедливий цар»*, – заявив оповідачці один із персонажів (вступна нотатка «Про минуле» на початку другої частини) [1, с. 277].

Особлива риса розповідей у книзі *«Час second-hand»* – вони містять чимало цитат із радянських пісень, віршів, лозунгів, гасел тощо, із яких видно: у свідомості оповідачів живе туга не лише за великою ідеєю, за «вірою і правдою», котра нібито була одна-єдина, а й за *«великою країною»*. Це рефреном проходить через багато монологів та уривчастих фраз із *«розмов на кухні»* чи *«підслуханого на Червоній площі»*. Редактори українського перекладного видання в особливий примітці навіть пояснили, чому подають деякі фрази-ремінісценції або специфічну радянську лексику (КПСС, ГКЧП, енкаведисти, гебня, вождь, вертухай, вохривець тощо)

російською мовою: «...ми мусили розв'язати питання: що робити з мовою книжки? Адже вона сама є своєрідною пам'яткою радянської доби чи її відлунням» («Від редакції») [1, с. 14].

Обговорення книги С. Алексієвич «Час second-hand» зі студентами-магістрантами завжди приносить несподіванки, але одна особливість наших діалогів щоразу повторюється: студенти мимохідь починають згадувати досвід своїх батьків і старших родичів, які пам'ятають Радянський Союз і чії спомини суголосні тому, що написала авторка з Білорусі. Тим самим вони підтверджують: книга несе цінний досвід, який недопустимо втратити безслідно. Багато хто зі студентів зізнається: поки не читали С. Алексієвич, не надто й розпитували своїх рідних про пережите ними минуле. І якщо книга спонукає хоча би почати це робити, то вона вже виправдовує свою високу оцінку – Нобелівську нагороду авторці.

Висновки. Із досвіду обговорень одного з найвідоміших документальних текстів сучасної літератури (власне, вибраного для такої роботи, щоб не тратити час на безплідні суперечки: варто чи не варто аналізувати тексти, які для більшості не знайомих із документалістикою читачів сприймаються як «не художні» = не варті аналізу) можемо робити висновки про особливості аналізу nonfiction: не завжди тут придатні звичні алгоритми й методики, які використовуємо в аналізі белетристики. Зокрема, не варто починати або обмежуватися розглядом тих елементів художньої структури, які у белетристиці важливі передусім: сюжет, система персонажів, їхні характери, нараційна структура, образність у мовному стилі тощо. Натомість стосовно прози nonfiction необхідно з'ясувати, як формувався авторський намір, збирався матеріал, яким способом / способами він оброблений, відібраний, скомпонований – за аналогією з кінематографом, оскільки в літературній документалістиці ХХ ст. особливе значення мають кінематографічні засоби. Рецептологічний аналіз дозволить зрозуміти задум письменниці та результат його втілення, зокрема й відповісти на питання, чи є переконливими ті читацькі відгуки, у яких значення документалістики нівелюється.

Література

1. Алексієвич С. Час second-hand (кінець червоної людини) / пер. з рос. Лесі Лисенко. Київ : Дух і літера, 2013. 456 с.
2. Дроздовський Д. Світлана Алексієвич: Homo soveticus – це я. *Дзеркало тижня*. 2014. 26 вересня (№34). URL: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/svitlana-aleksiyevich-homo-soveticus-ce-ya-_html (дата звернення: 04.04.2020).

3. Дух і літера. Інтерв'ю з письменницею Світланою Алексієвич / опубл. 23 квіт. 2015 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WS8shc8hgOg> (дата звернення: 04.04.2020).
4. Ільченко С. «Червона людина» на зламі епох. *ЛітАкцент*. URL: <http://litakcent.com/2014/06/05/chervona-ljudyna-na-zlami-epoh/> (дата звернення: 04.04.2020).
5. Колошук Н.Г. Табірна проза як літературний феномен ХХ століття (на матеріалі української, російської, білоруської та польської літератур): автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.01 – укр. літ., 10.01.03 – літ. слов'янських народів / Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 2007. 40 с.
6. «Мы перепутали добро со злом»: интервью со Светланой Алексиевич / вёл Юрий Сапрыкин (7 октября 2015). *Афиша Daily*. URL: <https://daily.afisha.ru/archive/vozduh/books/my-pereputali-dobro-so-zlom-intervyu-so-svetlanoy-aleksievich/> (дата звернення: 05.10.2016).
7. Новиков А. От Нобеля к Шнобелю: медленно, но уверенно. *ЛитКритика.by*. Белорусский литературный портал. 08.10.2015. URL: <http://litkritika.by/categories/literatura/konkursyi/2998.html> (дата звернення: 04.02.2017).
8. Педоренко М. Світлана Алексієвич: Книга має іти попереду масової свідомості. *The Ukrainians*. 08.04.2016. URL: <http://theukrainians.org/aleksiyevych-knyha/> (дата звернення: 04.02.2017).
9. Поліщук Я. Світлана Алексієвич: хроніки зужитого часу. *Дніпро*. 2015. № 7-9. С. 126-131.
10. Рецензии и отзывы на книгу «Время секунд хэнд» Светланы Алексиевич. URL: <http://www.labyrinth.ru/reviews/goods/405959/> (дата звернення: 05.10.2016).
11. Российская автор об Алексиевич: Нобелевский позор / Ольга Туханина 12.12.2015. *Наша Ніва nn.by*. URL: <http://nn.by/?c=ar&i=161622&lang=ru> (дата звернення: 07.02.2017).
12. Румянцева Н. Татьяна Толстая в «Буквоеде», 9.10.15 (11 октября 2015). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TQ5vL4MA09c> (дата звернення: 06.02.2017).
13. «Треба вбивати не людей, а ідеї» / Олена Павлова. *Gazeta.ua*. 2015. 13 жовтня (№ 40). С. 15–16. URL: http://gazeta.ua/articles/culture-journal/_treba-vbivati-ne-lyudej-a-ideyi-svitlana-aleksiyevich/652625 (дата звернення: 04.04.2020).
14. Шинкаренко О. Все, що ви маєте знати про Світлану Алексієвич. URL: <http://msmb.org.ua/biblioresursi/bibliografiya/osobistosti/nobelivsykiy-laureat-svitlana-aleksiyevich/> (дата звернення: 05.04.2020).